

Snogebæk Byarkiv indsamler de vigtigste originale dokumenter, fotografier og andre arkivaleier vedrørende Snogebæks historie i 1800-tallet. Desuden materiale, der fortæller om byens historie og økonomiske vilkår, herunder fiskeri og samlingslokaler. Se mere sidst i artiklen.

Snogebæk Byarkiv

Snogebæk – en by tager form

Fra Snogebæks byarkiv 1845-1888

Af Henning Bender

Snogebæk, en præsentation

Fra først i 1800-tallet trak der sig truende skyer op over Snogebæks nedarvede ejendomsforhold og livsbetingelser. Fiskerlejet havde i århundreder været den eneste større samling huse i Povlsker Sogn på det sydøstligste Bornholm, for i modsætning til resten af sognet, der prægedes af enkeltliggende bondegårde, spillede landbruget en underordnet rolle i den lille by ved havet. Her, hvor fiskernes åbne både sikrest kunne trækkes på land, krøb mere end et halvt hundrede huse og hytter sig tæt sammen omgivet af »løkker«, indhegninger, hvor der kunne dyrkes en smule, når flyvesandet ellers blev blandet med fiskeaffald, aske og tang. Hegnene holdt haverne fri for heste,

Skelsten mellem Bodilsker og Povlsker Sognes forstrand fra 1822. Stenens sigtelinje afgør om vraggoods på stranden hører Balka eller Snogebæk til. Foto Henning Bender.

Henning Bender er født i København 1944, mag.art. i historie fra Københavns Universitet 1972. 1974-2008 stadsarkivar i Aalborg; 1989-2008 desuden leder af Det danske Udvandrersarkiv i Aalborg, 2000-2002 direktør for Bornholms Forskningscenter i Nexø (CTR) med orlov fra Aalborg Kommune. Efter pensionering bosat i Snogebæk. Holder en del foredrag og skriver om dansk udvandring, indvandring og industri- og fotohistorie. Se nærmere om cv, foredrag, bøger og artikler på henningbender.dk.

køer og får, der i stedet måtte finde føden i klitterne og lyngområderne langs havet.

Snogebæk og havet

Det var i det hele taget havet, der gav Snogebæks indbyggere overlevelsesmuligheder, hjulpet af de to revler af sandsten, »Bro« mod syd og »Salthammer« i nord,

Udsnit af det første virkelighedstro kort over Bornholm, udarbejdet af B.F. Hammer 1746-1750. Kortet, der tydeligt viser de vanskelige kystforhold ved Snogebæk, stammer fra det eksemplar, der opbevares på Rigsarkivet, Forsvarets arkiv, G II, pk 10.

der strækker sig langt ud fra kysten på begge sider af Snogebæk. Som koralrev danner de en laguneagtig bugt om fiskerlejet, der ikke alene gav læ for de åbne fiskerbåde, men tiltrak fiskestimer. Befandt man sig til gengæld uden for »lagunen« med sin båd, når storm og strøm hærgede omkring Dueodde, var stenrevlerne og de stadigt skiftende sandbanker omkring Bornholms sydøstlige hjørne, den overhovedet værste trussel mod skibsfarten i denne del af Østersøen. Snogebæks fiskerbefolkning, der i det daglige levede af kystfiskeri og lidt supplerende husmandsbrug, måtte derfor, ofte flere gange om året, udføre farlige redningsaktioner på havet. Til gengæld betød de mere end hundrede skibsførlis, vi

kender til i 1800-tallet, at den lille by ved havet kunne supplere sine indtægter med tømmer, brændsel og rede penge, når skibsvrag stykkedes og laster bortauktioneredes.

Lokalt samarbejde

Det koordinerende samarbejde omkring fiskeriet, redningsaktionerne og bjergningerne krævede imidlertid fra gammel tid en lokal organisation i Snogebæk, med et råd for byen og en valgt formand. For Bornholms vedkommende er der tilsvarende spredte efterretninger om sådanne formænd og råd i Sandvig, Gudhjem, Listed og Aarsdale, men Snogebæk er så vidt vides det eneste sted, hvor fra der er overleveret et egentligt

arkiv, der fortæller om fiskerlejets styrende arbejde og initiativer fra 1845 og frem til nu.

I denne omgang, hvor opgaven er at præsentere »guldkorn« fra de bornholmske lokalarkiver i Bornholmske Samlinger 2018, vil det, hvad angår Snogebæk og Povlsker, kun være de ældste originale og samtidige dokumenter fra dette »byarkiv« der skal omtales neden for. Nærmere bestemt i årene 1845-1888 hvor Snogebæk tager fysisk administrativ form i forhold til Povlsker og resten af omverdenen.

Snogebæks »byarkiv«

Det ældste bevarede dokument i Snogebæks »byarkiv« er en verificeret kopi af et brev til kong Christian 8. fra 1845, hvor Snogebæk ret opsigtsvækkende påstod sig at være en gammel købstad med egne købstadsrettigheder. Når brevet overhovedet er bevaret skyldes det, at både dette aktstykke og en række efterfølgende breve, matrikelkort og grundejerlister daterede før 1889, var vældigt vigtige i samtiden. De var de eneste kendte oversigter der fortalte, hvem

Udsnit af overadjutant Salchows søkort fra 1812 byggede på eksisterende kort, men suppleret med hvad der kunne ses langs kysten. Det er således det første kort, der med et anker markerer en havn i Snogebæk. Sandsynligvis den endnu synlige og i 2018 restaurerede sandstensmole lige syd for den nuværende havn. Det kongelige danske søkortarkiv, A 17/235 A.

Kongens Hus i Kjøbenhavn
 den 9de April 1845
 Snogebæk paa Bornholms Ø
 1845

Efter hvad der her med Tradition er
 bleven opbevaret og saaledes endnu
 berettes, skal det nuværende Fisker-
 leie Snogebæk i Povlsker Sogn paa
 Bornholms Syd-kyst, engang have
 været Kjøbstad og havt Kjøbstads Rettig-
 heder, samt som Følge heraf sin egen
 Jurisdiktion og Byfoged. Imidlertid
 er det og kun med Tradition at det her
 Anførte, saavel som og at den nævnte
 Kjøbstadsrettighed derefter skal være
 Afstaaet og overdraget til et af de
 Steder paa Øen som nu nyder denne
 Ret er bleven opbevaret, noget Skrivt-
 ligt eller Authentisk i den nævnte
 henseende vide vi ikke.

Læst af
 St. P. Nicolai
 Løjtnant i Søetjenesten

der boede hvor, ejede hvad i byen og hvem
 der kom til at eje hvilke parceller i det om-
 råde, der endegyldigt udstykkedes som det
 område, der officielt afgrænsedes til at være
 Snogebæk fra marts 1888. Når dokumen-
 terne stadig findes, mere end hundrede år
 senere, skyldes det, at der går en ubrutt
 organisatorisk linje fra fiskerlejets oprinde-
 lige styrelse til den nuværende Snogebæk
 Borgerforening i Folkets Hus, Hovedgade
 12, hvor Snogebæks byhistoriske arkivalier
 opbevares. Her fandtes i øvrigt også stør-
 stedelen af det sognekommunale arkiv for
 Povlsker for årene 1841 til 1970, indtil det
 nyligt, som det sig bør, blev afleveret til det
 kommunale Bornholms Ø-arkiv i Rønne.
 Desuden opbevares store lokale billed- og
 udklipssamlinger vedrørende både Snoge-
 bæk og Povlsker hos Kenn Erik Bech og
 Melvin Erik Pedersen. Adresser og links
 til oversigter og registraturer for disse sam-
 linger findes tilføjet nederst i denne artikel.
 Artiklen selv vil beskæftige sig med de for-
 søg, der i perioden 1845 til 1888, blev gjort
 fra Snogebæks side for at fastholde et vist
 selvstyre i forhold til Povlsker sognekommune.

Hvorfor et sådant selvstyre?

Et lokalt selvstyre, der er vokset frem af sig
 selv, vil som oftest være nødvendiggjort af
 opgaver, der skal klares i fællesskab. For
 Snogebæks vedkommende koordinerende
 opgaver, der ikke almindeligvis klarede af
 sognekommuner på landet: fiskeri, søred-
 ning og bjergning, samt sandflugtsbekæm-
 pelse. Gilder og landsbystævner i andre

Efter hvad der her med Tradition er
 bleven opbevaret og saaledes endnu
 berettes, skal det nuværende Fisker-
 leie Snogebæk i Povlsker Sogn paa
 Bornholms Syd-kyst, engang have
 været Kjøbstad og havt Kjøbstads Rettig-
 heder, samt som Følge heraf sin egen
 Jurisdiktion og Byfoged. Imidlertid
 er det og kun med Tradition at det her
 Anførte, saavel som og at den nævnte
 Kjøbstadsrettighed derefter skal være
 Afstaaet og overdraget til et af de
 Steder paa Øen som nu nyder denne
 Ret er bleven opbevaret, noget Skrivt-
 ligt eller Authentisk i den nævnte
 henseende vide vi ikke.

De 15 første linjer af brevet til kongen af
 9. april 1845:

»Efter hvad der her med Tradition er
 bleven opbevaret og saaledes endnu
 berettes, skal det nuværende Fisker-
 leie Snogebæk i Povlsker Sogn paa
 Bornholms Syd-kyst, engang have
 været Kjøbstad og havt Kjøbstads Rettig-
 heder, samt som Følge heraf sin egen
 Jurisdiktion og Byfoged. Imidlertid
 er det og kun med Tradition at det her
 Anførte, saavel som og at den nævnte
 Kjøbstadsrettighed derefter skal være
 Afstaaet og overdraget til et af de
 Steder paa Øen som nu nyder denne
 Ret er bleven opbevaret, noget Skrivt-
 ligt eller Authentisk i den nævnte
 henseende vide vi ikke.«

Samtidigt verificeret kopi af Snogebæks borgeres brev til kongen af 9. april 1845. Snogebæk Byarkiv.

dele af Danmark var ganske vist udtryk for tilsvarende lokale behov på landbrugsområdet, det usædvanlige var, at fiskerlejerådet for Snogebæk brød alle gængse kommandoveje, da det i 1845 sendte et brev direkte til Kongen, for i kraftige vendinger at forsvare fiskerlejets nedarvede strand- og græsningsrettigheder. Truslerne mod Snogebæks rettigheder og eksistens, således som beboerne opfattede det i 1845, var flere. Et fremvoksende kommunalt demokrati, der alene tilgodeså de største grundejere, ikke fiskernes interesser. En statslig sandflugtsbekæmpelse der indskrænkede fiskerlejets græsningsmuligheder, samt en stærkt voksende befolkning der gav flere munde at mætte. På plussiden talte dog, at Snogebæk i årene omkring 1850 hørte til en af de mest omtalte byer på Bornholm i såvel danske som udenlandske aviser. Anledningen var en række spektakulære søredningsaktioner, der desværre kostede et så stort antal lokale fiskere livet, at der i flere omgange måtte arrangeres indsamlinger i ind- og udland til efterladte enker og mindreårige børn i Snogebæk.

Hvem ejede Snogebæks »bygrunde«?

At det var af afgørende betydning for fiskerbefolkningen i Snogebæk at markere, at »deres« rev, strand, strandmarker og bygrunde hørte dem til, havde tidligere været diskuteret. I fiskerlejets brev til Kongen af 1845 berettes om, hvordan man i 1822 efter mange års strid om strand- og græsningsrettighederne med fiskerne i Balka, i Bodilsker Sogn nord for Snogebæk, faktisk fandt den gamle skelsten mellem de to sogne under sandet. Oven på den gamle skelsten, placerede amtet i 1822 den røde

nexøsandsten, der findes den dag i dag på Skelvej, midtvejs mellem Balka og Snogebæk. Sværere var det at definere et skel mod syd, hvor skelstenen mod Povlskers strandmark var blevet væk, men efter »de gamles fortælling skulle have ligget ved den 20. selvejergårds (Nordbakkegård) nordre grænse«. Til gengæld var der i 1844 meget længere mod vest blevet opsat en skelsten, der stadig ses, mellem Povlsker og Pedersker Sognes strandmarker nær strandkanten vest for Dueodde. Snogebæks grænse mod øst var og er naturligvis havet, mens vestsiden af Snogebæk sø og mose, de lavtliggende områder syd for byen, dannede og danner grænsen mod resten af Povlsker Sogn langs den nuværende Smedevej. Men samtidigt med at man i Snogebæk opfattede hele dette område som Snogebæks ejendom, opfattede Kongen, altså staten, området som udmark og derfor som kronens (statens). Den jord ingen ejer, ejer Kronen uanset om nogen uden tilladelse har slået sig ned på området, således som forfædrene til indbyggerne i Snogebæk øjensynligt havde gjort.

Det er i lyset af denne lidt svære problemstilling, at Snogebæk fiskerlejes formand, Jens Due (1797-1855) 9. april 1845 skrev til kongen for at påpege, at Snogebæk var en gammel købstad, med egne bygrunde, der derfor *hverken* var underlagt Povlsker Sognekommune *eller* staten. I særdeleshed ikke når det gjaldt Snogebæks »købstadsjorde«, som myndighederne åbenbart opfattede som Kronens udmark og ejendom, og derfor var i gang med skænke til Povlsker Sogns gårdejere, mod at de sørgede for at bekæmpe sandflugten. Dette uden at de retmæssige ejere, Snogebæks indbyggere, var blevet hørt.

Demokratisering og begrænset valgret

Fiskerne i Snogebæk frygtede simpelthen, at det hvirvelsand (flyvesand), de havde bygget deres huse på og den forstrand de trak bådene op på, ville blive overdraget fra Kongen (Kronen) til sognets største gårdere. Indførslen af et sognekommunalt selvstyre i Danmark fra 1841 betød nemlig, at lokalstyret uden for købstæderne, der skabtes på grundlag af de eksisterende kirkesogne, fik sognepræsten som født formand og sognerådsmedlemmer valgt blandt de største hartkornsejere (ejere af landbrugsjord). Til disse hørte fiskerne slet ikke og bedre blev det ikke, når regeringen samtidigt søgte at standse kreaturerens

græsning i klitterne og beboernes skæring af lyng til brændsel i hele sandflugtsområdet omkring Dueodde.

Sandflugtsbekæmpelse

Regeringen havde ellers i århundreder uden synderligt held søgt at dæmpe sandflugten langs landets mest udsatte kyster, men blev netop modarbejdet af nedarvede »græsningsrettigheder«. For Bornholms vedkommende var der fra først af særligt tale om det mindre område mellem Rønne og Hasle, men det gik langsomt og da Rønne købstad i 1819 nægtede at deltage i arbejdet udtalte strandfoged Jespersen: *»Udmarkerne er bornholmernes kæphest. At fratage dem retten til at skamsulte deres*

Østligste del af Hovedgaden i Snogebæk ved den gamle sandstensmole. I baggrunden til højre skimtes broen til den ny havn fra 1889. Ukendt fotograf. Snogebæk Byarkiv.

Første opmåling af kongens strandmarksjorde omkring Snogebæk i 1822 ved F.C. Selmer. Geodatastyrelsen, matrikelkort, Povlsker Sogn.

kreaturer, er som at rive et øje ud af deres hoved. Særligt for de bønder, der intet har at frygte fra sandflugten, men dog benytter græsningen i klitterne«. Rønne og øens øvrige købstadsjorde blev herefter i 1832 undtaget fra at deltage, mens det lykkedes at tilplante områderne omkring Muleby. Efter at have standset sandflugten på Vestbornholm tog man fat på de langt større og vanskeligere sandflugtsområder på begge sider af Dueodde, der for Povlsker Sogns vedkommende, omfattede mere end en tredjedel af sognets samlede areal. Starten blev gjort med de noget mindre sand-

flugtsområder i Pedersker, nabosognet til Povlsker mod vest, hvor kronens sømarker i 1844 skænkedes til de største grundejere, mod at de påtog sig ansvaret for tilplantning af klitterne. Med henvisning til aftalerne i Pedersker, ønskede myndighederne i foråret 1845 at fortsætte for Povlsker Sogns vedkommende, gerne således at det gav plads for flere nybyggere, landarbejdere og husmænd, der kunne knyttes som periodisk arbejdskraft til de større gårde. Der var nemlig i første halvdel af 1800-tallet, kort før starten på den store udvandring til Amerika, tale om en befolkningstilvækst af hidtil usete dimensioner. Ikke mindst inden for Snogebæks meget begrænsede areal.

Befolkningstilvækst i Snogebæk 1801-1845

Over alt i Nordeuropa var der tale om en meget betydelig befolkningstilvækst i første halvdel af 1800-tallet. I Danmark voksede befolkningen således i årene 1801-1845 med 45 %; på Bornholm med 29 % (øen havde allerede i denne periode en betydelig udvandring til Sjælland). Povlsker Sogn med 21 % (533 til 647) hvis Snogebæk fra-regnedes, mens Snogebæk alene voksede med 97 % fra 174 indbyggere til 343 i årene 1801-1845! Herefter stagnerede Snogebæk frem til 1901 på samme talmæssige niveau, mens Bornholm og Povlsker (uden Snogebæk) i stedet brugte de hundrede år mellem 1801 og 1901 til at fordoble indbyggertallet. Fordelingen mellem befolkningstallene i henholdsvis Povlsker og Snogebæk er dog ikke så svære at følge, som man skulle tro. Ganske vist forsvandt Snogebæk som selvstændig tællingsenhed i folketællingerne efter 1840 i forbindelse med sognekom-

munens indførelse, men det er tydeligt, at de lokale tællere i samtlige efterfølgende folketællinger klart vidste, hvem der hørte til Snogebæk, hvem til resten af Povlsker. Snogebæk optaltes som en by, hus for hus, resten af Povlsker gård for gård med underliggende huse.

Snogebæks brev til kongen af 9. april 1845

Indbyggerne i Snogebæk, der i foråret 1845 med god grund frygtede at miste rådgigheden over de grunde byen var bygget på, stranden man fiskede fra og klitterne som kreaturerne afgræssede, fandt ikke andet råd, end at skrive til Kongen! Nu var det jo ikke enhver fisker forundt at kunne skrive til Kongen i den nødvendige stil og med de rigtige fremmedord, så rådet i Snogebæk og dets formand Jens Due (1794-1855) hyrede by- og herredsskriveren i Svaneke og prokurator i Nexø, Johan Finkenhagen Olivarius (1791-1876) til arbejdet med at formulere et brev til kongen i bedste kancellistil. Skrivelsen, der fylder tre hele sider, drejede sig næsten helt og holdent om, hvorledes Snogebæk tidligere var en købstad med fulde købstadsrettigheder og om hvordan disse rettigheder endnu var i hævd og gældende i 1804! Kun de sidste ti linjer i brevet handler i virkeligheden om, hvorfor disse købstadsrettigheder var så vigtige for Snogebæk.

Snogebæk som gammel købstad

»Efter hvad der her med Tradition er bleven overleveret og saaledes endnu berettes, skal det nuværende Fiskerleie Snogebæk i Povlsker Sogn paa Bornholms Sydvestkyst engang have været Kiøbstad og havt Ki-

øbstads Rettigheder, samt som Følge heraf sin egen Jurisdiktion og byfoged.«

At Snogebæk skulle have været en købstad lyder lidt pudsigt i nutidige øren, men betragtedes i samtiden som overleveret viden. Sognepræsten for Povlsker, Jacob Peter Koefoed (1814-1874) indskrev således i 1847 i sin embedsbog rygtet om Snogebæk som købstad med egen ret og byfoged, men kaldte dog samtidigt historien for »et sagn« der stammede fra landprovst Jens Pedersen til Nexø og Bodilsker, der i sin beskrivelse af Bornholm fra 1625 fortalte, at der på Bornholm var fire købstæder, Rønne, Nexø, Svaneke og Hasle, »men at der vel tidligere har været flere købstæder, såsom Aakirkeby, Sandvig, Allinge, Gudhjem, Aarsdale og Snogebæk.« Altså en temmelig usikker beskrivelse af en tilstand, et ubestemt antal år før 1625. Begrundelsen for Snogebæks tidligere købstadsstatus var, at der i fordums tid havde været en ganske god havn ved Snogebæk, dannet og skærmet af Salthammer Odde, »et Rev, der strækker sig et Stykke ud i Søen og er saare farligt og skadeligt for Søfarende«. Når det imidlertid drejede sig om nutiden, skrev provsten om tilstanden i 1625, at Snogebæks beboere er »meget forarmede Folk, fordærvede af Sandet, som overflyver Jorden«. Mere end 220 år senere var Snogebæks indbyggere da heller ikke i stand til at vedlægge skriftlige beviser for deres påstand, kun indicier, der mente man, pegede i retning af at Snogebæk havde været en købstad. Man mente således:

At hushandler foregik som i købstæderne, hvormed Snogebækkerne enten synes at mene, at adkomstbreve ikke tinglystes på Bornholms Søndre herredsting (i Nexø), men på eget byting. Men faktisk finder

mune og Bornholms Amt endte brevet i kongens domænedirektorat, hvor det blev henlagt uden svar.

Grunden var, at myndighederne havde en helt anden dagsorden. Mens beboerne i Snogebæk argumenterede med sædvane, græsnings- og bjergningsrettigheder, ønskede både kommune, amt og skiftende regeringer i København først og fremmest at benytte afhændelse af statens udmarker til at aktivere de lokale beboere til at stoppe sandflugten med beplantning og forbud mod kreaturgræsning. Netop på dette punkt, havde myndighederne et vågent øje med Snogebæk, hvis beboere lod kreaturerne græsse frit og selv hentede lyng og mos i klitterne. Men efter en række urolige år, hvor enevælden blev afskaffet 1848, grundloven vedtaget 1849, krigen 1848-1851 overstået, blev sandflugtsarbejdet genoptaget. Et nyt brev fra Snogebæk den 23. november 1852 til København, besvaredes den 12. august 1853 til Snogebæks fordel!

Problemet løses! Snogebæk får brugsret til jorden omkring byen

En skrivelse af 23. november 1852 fra Snogebæk til regeringen, var helt anderledes end brevet af 1845. Man argumenterede ikke længere med købstadsrettigheder til egen jord, men bad om at byen fik brugsret til Kongens udmarksjorder. Svaret kom relativt hurtigt, for under 12. august 1853, efter en lang række høringer, besluttede Finansministeriet at brugsretten til Statens udmarksjorder ved Snogebæk fremover, skulle overdrages som evigt arvefæste til beboerne i Snogebæk. Kollektivt. En for alle, alle for en. Brevet nåede via herreds-

fogden i Nexø, den 23. september 1853 frem til formanden for Snogebæk Fiskerleje, Niels Andreas Kruse (1811-1856), der blev bedt om snarest at orientere samtlige beboere i fiskerlejet og herefter senest tre uger efter modtagelsen melde tilbage til herredsfogeden i Nexø, om man gik ind på betingelserne. Det gjorde man med glæde, for problemerne syntes løst:

Endelig fastlæggelse af Snogebæks areal

Det havde været lidt af en balancegang for finansministeriet side, at balancere mellem Snogebæks, Kronens og Povlskers interesser. På den ene side blev den private ejendomsret til de grunde og løkker, som Snogebæks huse lå på, anerkendt som tilhørende beboerne, mens, på den anden side, de smalle strimler jord, gaderne, der lå mellem husene blev betegnet som Kronens ejendom, der altså bortfæstedes til fiskerlejet som helhed. På samme måde bortfæstedes moseområdet syd for Snogebæk (i vore dage begrænset af Smedevej og Søndre Mosevej), mens skellet mod nord, ikke som foreslået af Snogebæk lagdes ved skelstenen mellem Bodilsker og Povlsker, men 400 meter længere mod syd ved det nuværende lukke mellem Frederiksvej og Krogen.

Dette rum på knapt en halv kilometer gav bønderne i Povlsker fri adgang til Hundesømosens sydlige tørveskær, men ikke fiskerne i Snogebæk. Grænsen mellem Snogebæk og Povlsker syd løb derimod, som foreslået fra hjørnet Tværvej/Tangvej. Den tang der i vore dage generer badegæsterne, var dengang en efterspurgt og omstridt ressource.

Pladsen over for redningsstationen ved udgangen til havnebroen, kaldet »Aage Pouls Hytte«, foto ca. 1900. Snogebæk Byarkiv.

Adgang til at hente tang på stranden

for Povlsker Sogns øvrige beboere skulle ske ad to adgangsveje over Snogebæks jorder, Hovedgade og Tangvej, mens oplagspladser for tang skulle etableres, hvor henholdsvis Hovedgade og Tangvej slutter ved stranden. Begge steder er der i vore dage parkering og vendepladser for trafikken. De nærmere betingelser for deltagelse i arbejdet mod sandflugten skulle til gengæld først fastlægges senere. Det skete ved den endelige overdragelse af området som kollektivt arvefæste, ved originalt kongebrev, 30. december 1861.

Kongebrev af 30. december 1861

Det officielle arvefæsteskode på overdragelsen af kronens udmark til Snogebæk i form af et fornemt udført brev med kongens segl og finansminister C. F. Fengers underskrift, er fuld fortjent blevet opbevaret i Snogebæks byarkiv lige siden. Det er jo i virkeligheden Snogebæks fødselsattest som officielt, territorialt begreb. Indholdsmæssigt gentog brevet i det store og hele det foreløbige brev af 1853, men med meget ordrige uddybninger og et medfølgende matrikelkort, der angav både udstrækning samt adgangsveje til stranden og tangdepo-

Snogebæks nordgrænse, Krogen 6. Nord for huset starter Frederiksvej. Foto fra 1930 hvor huset tilhørte Herman og Marie Pedersen. Ukendt fotograf. Snogebæk Byarkiv.

ter beliggende i Snogebæk til brug for Povlsker Sogns øvrige beboere.

Omfanget af den pligtige sandflugtsbekæmpelse

skulle årligt højst svare til hvad en dygtig arbejdsmand kunne udføre på 40 arbejdsdage, hvortil kom, at det under strafansvar var forbudt at tillade fremmede eller egne kreaturer at græsse i sandområderne. Kun efter særlig indhentet tilladelse hos myndighederne, måtte dyrene græsse på sandet, og kun om de var tøjrede og under opsyn,

ligesom det kun kunne tillades at dyrke jorden i særlige tilladte områder.

Tangrettighederne gjaldt eksklusivt for Snogebæks beboere på den 300 meter lange strækning i havneområdet mellem Salthammer Odde og Bøjerenden ved Stangebækkens udløb, mens Povlsker Sogns øvrige beboere havde eneret til tangafhentning langs den resterende strandlinje på omkring 2000 meter. Dog således, at Povlsker havde pligt til at deltage i arbejdet med vedligeholdelse af adgangsvejene gennem Snogebæk, hvilket i praksis ville sige Tangvej og Snogebæk Hovedgade.

Privat udstykning

ønskede snogebækkerne på et senere tidspunkt at udskifte dette fælleseje på private hænder, kunne det kun ske efter tilladelse fra og godtgørelse til den til enhver tid relevante myndighed. Det var heldigt, at der fandtes denne »kattalem«, for det viste sig hurtigt nærmest umuligt for Snogebæks beboere at opfylde arvefæstet fælleseje og de kollektive krav.

»Næse« til Snogebæk af 11. september 1863

Søndag den 13. september 1863 måtte tilstedeværende snogebækkere lide den tort, at herredsfogeden i hele sognets nærværelse foran Povls Kirke efter gudstjenesten, oplæste et brev fra amtet, der i hårde vendinger bebrejdede Snogebæks beboere, at de ikke overholdt arvefæstebetingelsen for byens jorder. Af hensyn til de, der ikke var mødt til gudstjeneste, der var jo trods alt 10 km frem og tilbage mellem fiskerlejet og dets sognekirke, blev »næsen« senere på dagen læst højt på havnepladsen i Snogebæk af byens formand, Andreas Peter Kruse (1834-1910).

Brevet fastslog, at det efter gentagne syn fra sandflugtskommisærernes side, havde vist sig, at den del af Povlsker Sogns sandflugtsområde, der var blevet overdraget til Snogebæk, *IKKE* blev passet ordentligt. Snogebækkerne havde ikke foretaget de klitbeplantninger de var blevet bedt om. De havde *ikke* skærmet de flyvesandsområder, de havde ansvar for mod omstrejfende kreaturer og de rettede sig i det hele taget *ikke* efter de tilrettevisninger de fik. Blev det *ikke* bedre, ville man i første omgang kol-

lektivt idømme Snogebæks beboere en bøde og betaling for arbejde udført for amtets regning. Men blev det stadig ikke bedre, ville Snogebæk kollektivt blive trukket for domstolen, med påstand om fradømmelse af brugsretten til hele det tildelte udmarksområde. Andre, underforstået gårdejerne i Povlsker, ville gerne overtage Snogebæks arvefæstejorder og de tilknyttede betingelser!

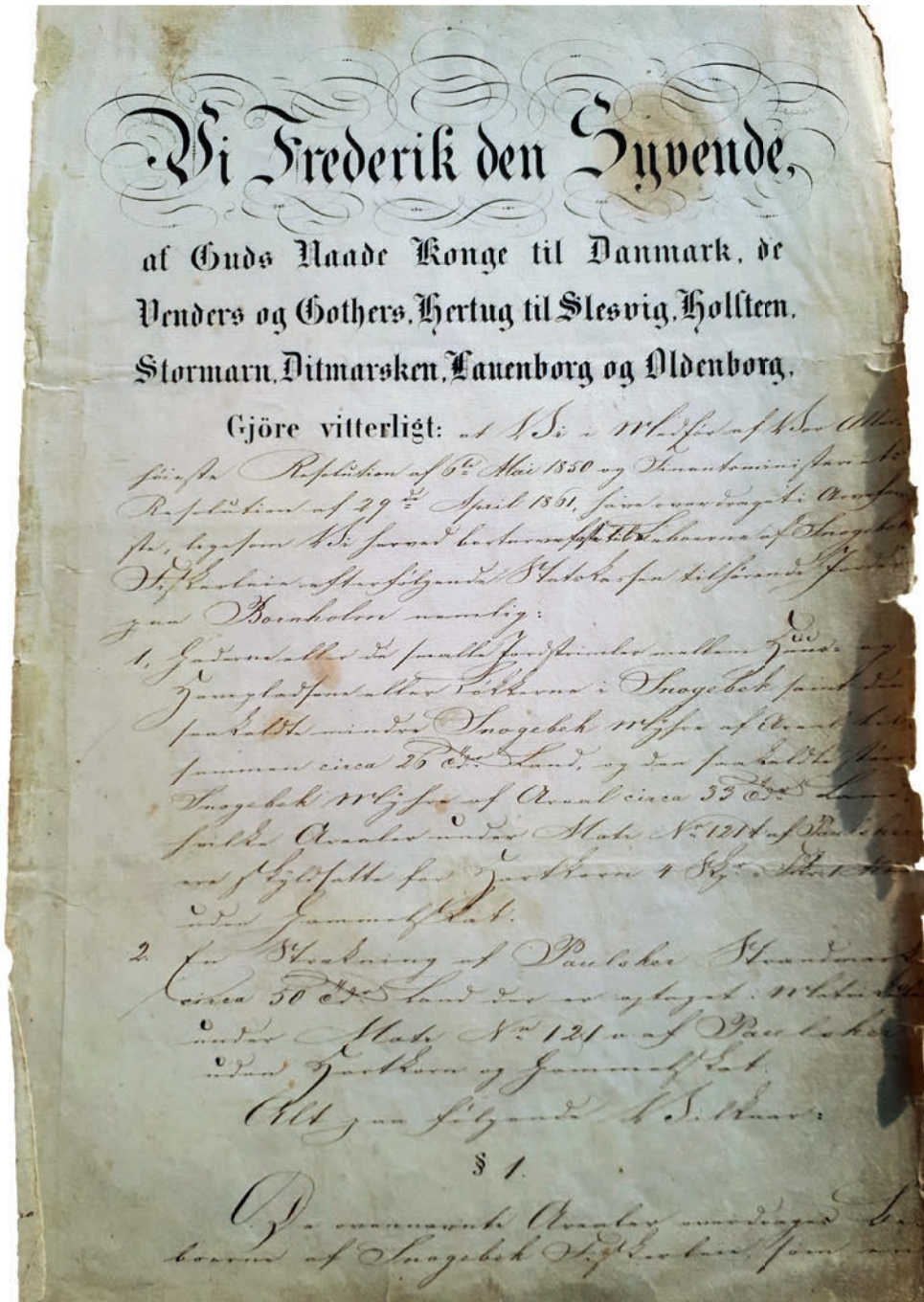
Udstykningerne af Snogebæks jorder i 1870 og 1888

Det var tydeligvis svært for Snogebæks beboere, kollektivt at enes om en rimelig fordeling af arbejdet i klitterne. Tanken om at »privatisere« hele området, således at hver af Snogebæks 71 grundejere fik eget ansvar for egen parcel opstod derfor hurtigt og blev gennemført i to tempi.

Udstykningen af sø- og mosearealerne i 1870

Første udstykning af de tidligere kongelige udmarksjorder blev foretaget i årene 1866-1870 og gjaldt i praksis sø og mosearealerne syd for Snogebæk i det område, der i vore dage afgrænses af Søndre Mosevej og Smedevej. Udstykningen blev endelig gennemført og godkendt af amtet den 7. oktober 1870, således at området deltes i 71 private parceller. Altså en græsningsparcel for hver enkelt husejer i Snogebæk. Hvem der fik hvilken parcel, blev nøje antegnet på lister over parcellernes numre og personnavne, der opbevares i Snogebæks byarkiv. Men hurtigt, ofte i løbet af få år, blev disse parceller solgt videre og lidt efter lidt samlet på færre hænder, så der blev tale

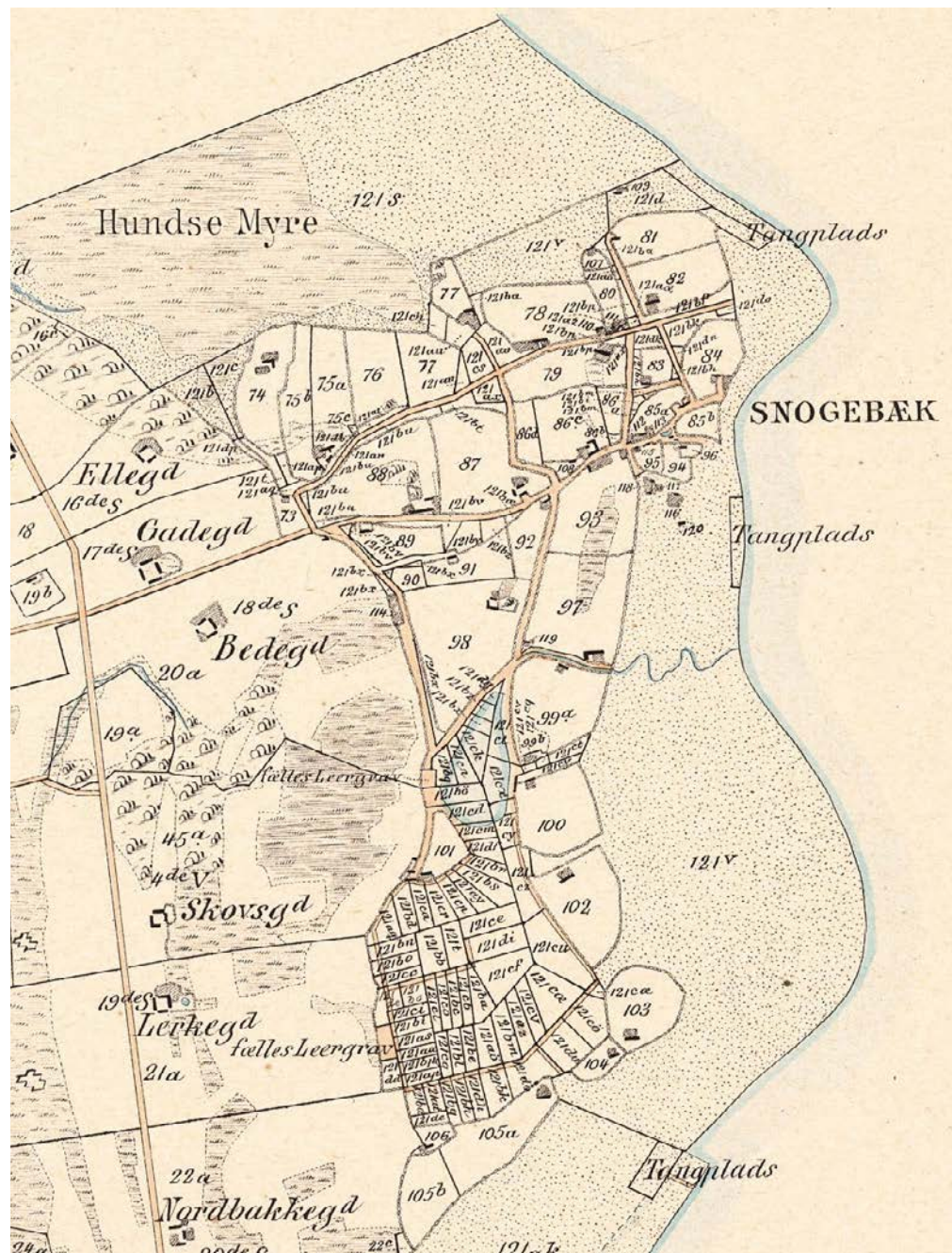

Forsiden af kongebrevet af 30.12.1861 der officielt giver Snogebæks beboere evig brugsret (arvfæste) til stranden og søndre mose ved fiskerlejet, matrikel 121, forudsat de arbejdede med at standse sandflugten ved beplantning. Snogebæk Byarkiv.

Bilag til kongebrevet af 30.12.1861 der angiver omfanget af Snogebæk. Fra Krogen i Nord til lidt syd for Tværvej i syd og Smedevej mod vest. Af veje genkendes bl.a. Hovedgade og Ellegade. Snogebæk Byarkiv.

På kortet fra 1879 ses Snogebæks grænser tydeligt. De kollektivt ejede arealer forsvinder hurtigt. Sø- og mosearealerne er fordeles mellem 71 ejere 7. oktober 1870, Strandarealerne 121 v og 120 fordeles 16. marts 1888. 121s, Hundse Myre derimod deles mellem Povlsker og Bodilsker Sogne som fastlagt 1822. Et af de mange kort der opbevares i Snogebæk Byarkiv

om rationelle størrelser på græsnings- og dyrkningsarealerne i Snogebæk mose. Den videre udvikling kan følges i skøde- og panteprotokollerne og matrikelkortene, der findes på nettet.

De viser at hele området for en betydelig dels vedkommende opkøbtes af gårdejerne vest for Snogebæk.

Fra Strandmark til Turistvej 1888

Den vellykkede udstykning af mosearea-lerne førte jo hurtigt snakken hen på, at det også ville være lettere og hurtigere at gennemføre beplantningen af klitterne, hvis parcellerne og ansvaret overgik til enkeltejere. Der arbejdedes derfor i årene 1880-1888 med en lignende udstykning af Snogebæks andel af strandmarken, hvilket i praksis betød sandflugtsområderne på begge sider af Turistvej samt Tangvej til lidt syd for Tværvej. Efter megen snak om hvem der skulle have hvad, kunne de 71 husstandsoverhoveder i Snogebæk den 16. marts 1888 endelig med segl og tinglysning, erklære »at vi underskrevne Beboere af Fiskerlejet Snogebæk i Poulsker Sogn som hidtil have haft Arvefæsteloddet 121 v i Sameje er enedes om at ophæve dette Sameje i henhold til den af Indenrigsministeriet godkendte Udskiftningsplan«. Der blev således tale om 71 parceller med helt nye matrikelnumre fra 122 til 193 – mens numrene 194-198 forblev Snogebæks sameje. Det er virkeligheden denne udstykning, der i de følgende århundreder gav mulighed for de omfattende sommerhusområder langs Turistvej syd for Snogebæk, mens de enkelte parceller der forblev sameje, gav plads for væsentlige institutioner, nemlig havnen og redningsvæsenet.

Undtagelserne fra udstykningen og videreførelsen af samejet

Snogebæk havneplads, matrikel 194, omfattede dengang og den dag i dag, hele området øst for Snogebæks Hovedgade og havet samt den parcel, der fra 1852 til 1972 blev udlejet til Statens Redningsvæsen hus vest for Hovedgade ved Folkets Hus. At området var fælleseje var vigtigt, for det gav plads for, at der netop her i 1888-1889 blev bygget en egentlig fiskerihavn, der gav havneplads for de nye og langt mere effektive fiskerbåde med dæk og efterhånden også maskinel drivkraft. Eller som det blev sagt i rigsdagen, da der skulle skaffes bevillinger og lån til havnebyggeriet i Snogebæk: *uden ordentlig havn i Snogebæk – ingen fiskere – uden fiskere ingen søredningstjeneste.*

Redningsvæsenet af 1852

Der er således næppe tvivl om, at den koven- ding fra myndighedernes side, der foregik i årene 1845 til 1853, hvor man bevægede sig fra en afvisning af at anerkende Snogebæks ønske om brugsret til de sandjorder byen lå på og var omgivet af, til at imødekomme ønsket, delvist skyldtes den centrale rolle fiskerlejet spillede for organiseringen af et statsligt redningsvæsen i 1852 i den østlige del af Danmark. Et stort og nuanceret, men for Bornholms og Snogebæks vedkommen- de stort set ubenyttet arkivalisk materiale herom findes på Rigsarkivet i København. Den manglende interesse skyldes nok, at redningsvæsenet i Danmark, organiseret ved lov af 26. marts 1852, indtil 1928 delte væsenet i to adskilte afdelinger for henholdsvis Nørrejylland og Bornholm. Mens bl.a. Ska-

H. C. Bæk, Hans Knudsen Enke, H. P. Rasmussen Enke,
 Hans P. Kruse Jens P. Rasmussen, Hans Rasmussen,
 Anders Mortensen Trommer, Ane Knud, Ane Maria
 Hans Christian Jørgen, Aine Krogaard, C. M. Hansen
 Anders Niels Enke, Peder Mogenssen, P. Rasmussen
 Lars Løngren, Larsen, H. Hansen, Hans Knudsen
 P. Rasmussen H. N. Rasmussen & Gjedde Thomas H. Løngren
 Anders Pål Christoffersen Peder Hansen
 Lars P. Pedersen Mads Mikkelson Peder Beulhedsen
 Andreas Westh Benedikte Pedersen Jens Knudsen
 M. P. Jørgensen, Peder Rasmussen Enke,
 Hans Knudsen Enke, Ane P. Jensen,
 Anders M. Trommer Jakob Pedersen
 Hans Andersen
 P. A. Mortensen, Peder Mortensen, Hans Knudsen
 Hans Due A. H. Bæk, Ane Marie Gjedde
 A. P. Hansen Jakob Pedersen, Hans, Hans, Ane,
 Jens, Niels Enke, Lars, Knud, Enke, P. M. Nielsen
 Lars, Mogens, Jørgen, Hans Hjorth A. S. Larsen
 Mads Christianen, Hans J. Christensen, Aine Anders
 Ane Niels Knudsen A. S. Knudsen, for Jørgen Larsen
 for Jens Mogenssen Hans Andersen
 A. P. Rasmussen

Til officielle dokumenter fra Snogebæk benyttes formandens segl med påskrift: En vagertønde omgivet af »A.P. Kruse« og »Snogebæk«. Snogebæk Byarkiv.

gensmalerne har gjort redningstjenesten i Jylland kendt blandt københavnske turister og herigennem forskningen populær, spiller den bornholmske redningstjeneste en mere upåagtet rolle og savner sin plads i historieforskningen.

Af de 24 redningsstationer, der oprettedes i 1852, lå 19 mellem Skagen og Fanø, mens fem blev oprettet på Bornholm: Rønne, Allinge, Gudhjem, Svaneke og Snogebæk. Sidstnævnte, Snogebæk Redningsstation, var fra begyndelsen den største og bedst udstyrede i det østlige Danmark og indtog da også i årene 1852-1882 aktivtetsmæssigt set andenpladsen i Danmark med

33 redninger og 191 mennesker reddet fra druknedøden. Kun overgået af Flyvholm redningsstation på Harboøre lige syd for Thyborøn, med 35 redninger og 307 redtede menneskeliv. Omkostningerne regnet i druknede redningsfolk var imidlertid ikke mindre i Snogebæk end ved Harboøre, hvilket til dels skyldtes, at man allerede fra 1822 i Snogebæk rådede over Danmarks første, men desværre ikke helt »synkiefrie« redningsbåd (i øvrigt to år før »verdens første« søredningstjeneste efter almindelig opfattelse etableredes på Isle of Man 1824). Redningsarbejdet kan på en temmelig dramatisk facon følges i begravelseslisterne for Povl Kirke og andre bornholmske kirker, hvor man næsten årligt finder begravelser af druknede søfolk og fiskere i forbindelse med redningsaktioner. Undertiden med betydelige forsinkelse, når de druknede først skylledes i land og blev begravet flere måneder senere. Særligt indtryk gjorde det dog i samtiden, da fire familiefædre og fiskere omkom under en redningsaktion ved Brod for Snogebæk i 1841. Fiskere blev omtalt ikke alene i danske, men tillige i tyske aviser og foranledigede en landsindsamling til de efterladte enker og børn i Snogebæk. Dette gentog sig i 1856, da fem fiskere og familiefædre, herunder fiskerlejets formand, fisker og redningsformand Niels Andreas Kruse (1811-1856), druknede under en redningsaktion ved Dueodde natten mellem den 28. og 29. marts 1856.

Niels Andreas Kruse havde i 1851 afløst Jens Due (1794-1855) som Snogebæks formand, men afløstes nu, i 1856, af sin søn

I rækken af dokumenter ved udskiftningen af det tidligere fælleseje i Snogebæk af kongens strandmark af 16. marts 1888, underskrevet af samtlige 71 husstandsoverhoveder i Snogebæk. Nederst i midten Snogebæks formand fra og med 1856, Andreas Peter Kruse. Snogebæk Byarkiv.

Havnebestyrelsen i Snogebæk 1917. Ukendt fotograf. Snogebæk Byarkiv.

Andreas Peter Kruse (1834-1910) som fiskerlejets og redningsstationens formand. Andreas Peter Kruse havde denne stilling til sin død 17. oktober 1910 og magtede tilsyneladende at klare lederskabet indtil da. I hvert fald fandt man det først nødvendigt, to måneder senere, den 19. december 1910, at indkalde til stiftende generalforsamling for at vælge formand og medlemmer »af et Udvalg til at varetage Lejets anliggender og at handle paa samtlige Beboeres Vegne«

Andreas Peter Kruse (1834-1910) efterfulgte i 1856 sin far som formand for Snogebæk Fiskerleje og spillede derfor en væsentlig rolle for byen. Foto 1902, Th. Yhr, Bornholms Museum.

senere kaldt udvalget til Snogebæks Fællesanliggender og herefter Snogebæk Borgerforening. Allerede to dage før, den 17. december 1910, havde man været så forudseende at anskaffe sig både forhandlingsprotokol og regnskabsprotokol for 90 øre stykket. Begge protokoller blev benyttet indtil sidste side, forhandlingsprotokollen blev udskrevet i 1982 og regnskabsprotokollen nåede sin sidste side i 1946. Begge protokoller videreførtes med nyere protokoller og føres den dag i dag – dog nu i digital form. En oversigt finder man derfor på Snogebæk Borgerforenings hjemmeside – <http://Snogebæk-Borgerforening.dk>

Afslutning og kilder

Som det vil fremgå af artiklen oven for, er beretningen om arbejdet med at skabe en fysisk ramme for Snogebæk kun begyndelsen på en hidtil ufortalt historie, der kan fortælles på grundlag af kilderne i Snogebæk Byarkiv og andre samlinger. Selve fiskerlejets beliggenhed, havet, klipperne og strandene er afgørende for byens historie. I århundreder var stranden og havet baggrunden for fiskeriet som det bærende erhverv, der nåede både sit højdepunkt og et fuldstændigt kollaps sidst i 1900-tallet. Hertil kom søredningsvirksomheden ved en af Danmarks farligste kyster.

Denne artikel begrænser sig til historien om udstykningerne af de store sandflugtsområder, der sidst i 1800-tallet gav rum for et nyt hovederhverv, turismen. Hvor man via københavnske skolebørns ferieophold fra og med 1870'erne, sommerpensionater og tidlige sommerhuskolonier, nåede frem til vore dages massive turisme, der knytter sig til Bornholms største sommerhus-

område omkring ved Snogebæk. En del kan de arkiver, der opbevares lokalt på øen fortælle om, men gælder det de større sammenhænge, kommer man ikke uden om sandflugts- og redningsvæsensarkiver på Rigsarkivet samt Københavns Kommunelærerforenings arkiv på Københavns Stadsarkiv. Hvad de lokale angår, anføres de neden for.

Snogebæk Byarkiv

Folkets Hus, Hovedgade 12, Snogebæk, 3730 Nexø.

Jfr. <http://Snogebæk-Borgerforening.dk>

Indeholder 1845-1910 de vigtigste originale dokumenter vedrørende Snogebæks udstyknings- og ejendoms historie i 1800-tallet. Efter 1910 desuden protokoller der fortæller om byens historie og økonomiske vilkår, herunder fiskeri og samlingslokaler.

Povlsker og Snogebæk Lokalarkiv

Kenn Erik Bech – Poulskervej 3, Povlsker, 3730 Nexø, er en privat udklipssamling fra aviser, pjecer og bøger, der emnemæssigt set omhandler en meget lang række forhold, der har med Snogebæk, Povlsker og travsport at gøre.

Jfr. <http://Snogebæk-Borgerforening.dk>

Bornholms Ø-arkiv

Pingels Alle 1, 3700 Rønne – har som kommunalt arkiv for Bornholm fået Povlsker Sognekommunes arkiv 1841-1970, som tidligere opbevaredes i Folkets Hus, Snogebæk, indleveret. Vedr. indholdet se afleveringsdesignation

<http://Snogebæk-Borgerforening.dk>